

کتابخانه المعارف

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اسلام و کثرت گرایي ديني

شماره ثبت ۴

رده بندی

تاریخ ۱

محمد لگنهاوزن

Muhammad Legenhausen

ترجمه نرجس جواندل

فهرست مطالب

پیشگفتار مؤلف	۵
پیشگفتار مترجم	۷

۱. لیبرالیسم و کثرت‌گرایی

مقدمه‌ای به بخش نخست	۹
لیبرالیسم سیاسی	۱۳
از پروتستان‌تیسیم لیبرال به کثرت‌گرایی دینی	۱۸
کثرت‌گرایی دینی جان هیک	۳۴
کثرت‌گرایی دینی نجات‌شناختی	۳۸
کثرت‌گرایی دینی معرفت‌شناختی	۴۴
۱. تجربه عرفانی	۴۶
۲. نظر آلتون درباره ارزش معرفتی تجربه دینی	۵۰
۳. چالش معرفت‌شناختی کثرت‌گرایی دینی	۵۲
ایرادهای دیگر نسبت به هیک	۸۲
۱. بعد عملی دین	۸۲
۲. عدم تسامح کثرت‌گرایی	۸۴
۳. دین منحصر به امور شخصی شده است	۸۴
۴. پساتجدد	۸۶
۵. برنامه کثرت‌گروانه برای اصلاح اخلاق دینی	۸۸
خلاصه	۹۰
چرا مسلمانان باید کثرت‌گرایی دینی فروکاهشی را رد کنند؟	۹۲
غیرقابل قبول بودن شمول‌گرایی	۹۳

۲. کثرت‌گرایی دینی غیر فروکاهشی اسلام

۹۵	مقدمه بخش دوم
۱۰۴	رد کثرت‌گرایی دینی فروکاهشی از سوی صوفی‌ها
۱۱۱	فلسفه جاویدان و کثرت‌گرایی دینی
۱۱۲	۱. خلاصه گفتگو
۱۱۶	۲. تعلیقات بحث
۱۱۷	الف) کثرت‌گرایی دینی و جاودان خرد
۱۲۰	ب) عناصر انسانی و الهی دین
۱۲۲	ج) آیا تعالیم سنتی مسیحیت منسوب به خداوند هستند؟
۱۲۳	د) تمایزات
۱۲۵	ه) دلایل کثرت ادیان
۱۲۶	و) هفت دلیل بر بطلان نسبیت فرهنگی دین
۱۳۴	تناقضهای اعتقادی
۱۴۱	تناقضهای عملی
۱۴۴	نتیجه‌گیری
۱۴۸	مردود شمردن کثرت‌گرایی دینی توسط فلاسفه مسلمان
۱۴۹	کثرت‌گرایی دینی و متکلمان مسلمان
۱۵۱	۱. کفر
۱۵۲	۲. شروط
۱۶۰	۳. وعید
۱۶۴	نتیجه‌گیری
۱۷۰	واژه‌نامه فارسی - انگلیسی
۱۷۲	واژه‌نامه انگلیسی - فارسی
۱۷۴	نمایه

پیشگفتار مؤلف

کثرت‌گرایی دینی به منزلهٔ یک نظریه جذاب درباره کثرت ادیان مطرح شده است. براساس این نظریه تفاوت‌های موجود بین ادیان و مذاهب، مانند تفاوت‌های فرهنگی یا نژادی، نسبت به ذات مشترک انسانیت از اهمیت ثانوی برخوردارند. در این دیدگاه تفاوت‌های دینی را باید همچون تفاوت‌های فرهنگی تحمل کنیم، زیرا آنها نسبت به ایمان زیربنایی ذاتی که وسیله نجات همه مؤمنان است، دارای اهمیت کمتری هستند.

کتابی که پیش رو دارید، نتیجهٔ تلاشی است برای دریافتن این نکته که چه جنبه‌هایی از کثرت‌گرایی دینی از منظر مسلمانی که می‌خواهد به دین اسلام وفادار بماند، مقبول است؛ زیرا هرچند کثرت‌گرایی دینی نخست در متون الهیات مسیحی مطرح شد، ولی نظر متفکران مسلمان نیز بدان معطوف شده است.

در این کتاب استدلال کرده‌ام که برخی از وجوه کثرت‌گرایی دینی مسیحیت لیبرال با تعالیم اسلام سازگار نیست، هرچند وجوهی را نیز در آن می‌توان یافت که قابل قبول باشند.

کثرت‌گرایی دینی نسبت به مفاهیم حقیقت دینی، معرفت، نجات، وظیفه و تکلیف نسبت به خدا و نسبت به کسانی که دینی غیر از دین ما اختیار

۶ اسلام و کثرت‌گرایی دینی

کرده‌اند، ملازمت دارد.

از لوازم مذکور، آنچه در این نوشتار از آنها دفاع شده، به عنوان «کثرت‌گرایی دینی غیر فروکاهشی» معرفی کرده‌ام؛ و آن دربردارنده این اندیشه است که حقیقت دینی بیرون از قلمرو اسلام نیز وجود دارد تا غیرمسلمانان هم بتوانند به بهشت راه یابند و اینکه رفتار با غیرمسلمانان باید توأم با ادب و احترام باشد. ولی گونه‌ای از کثرت‌گرایی دینی غیر فروکاهشی که در این بحث از آن دفاع کرده‌ام، این تفکر را مردود می‌داند که کثرت یا تفاوت‌های دینی مانند تفاوت‌های فرهنگی و قومی است و نسبت به لب مشترک مفروض اهمیت ثانوی دارد. این اندیشه نیز مردود شمرده شده که خدا نسبت به اختلاف بین ادیان بی تفاوت است و هیچ دلیلی برای انتخاب یک دین نسبت به دین دیگر وجود ندارد.

برخی از نکات مطرح شده در این کتاب را از یادداشتهایی برگرفته‌ام که پیشتر آنها را در کلاسهای انجمن حکمت و فلسفه ارائه کرده بودم و بعدها نیز درباره آنها با دوستان و همکاران موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) مشورت کردم. فرصت را مغتنم شمرده و از همه سرورانی که با ارائه پیشنهادات و انتقادهای سازنده خود مرا رهین کرامت علمی خود نموده‌اند، صمیمانه تشکر می‌کنم. از دوستان و عزیزان موسسه فرهنگی طه که اولاً پیشنهاد ترجمه فارسی این کتاب را دادند و ثانیاً با جدیت و تلاش مخلصانه زمینه چاپ آن را فراهم کردند، بسیار سپاسگزارم.

محمد لگنهاوزن

۷۸/۹/۲۵

پیشگفتار مترجم

نغمه‌های رحمانی و جذبه‌های ربوبی، آن‌کس را که در پیراهن اغیار، دلی دارد محرم یار و در بلادی اجنبی، مشربی دارد به «محمد» آشنا و با دینی بیگانه، منسلکی دارد با «احمد» هم‌نوا، بر شهر هدایت می‌نشانند و او را از فراسوی جغرافیای کفر به آسمان تاریخ اسلام می‌کشاند و به اقلیم گلستان مصطفی درش می‌آورد و در حریم بوستان مسلمانی عزیزش می‌دارد (فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ).

نوشتار حاضر ترجمه کتابی است با عنوان *Islam and Religious Pluralism* اثر پرفسور محمد لگنهاوزن، که به پیشنهاد مؤسسه فرهنگی طه تهیه و از سوی مرکز مطالعات اسلامی منتشر شده است. مؤلف دارای درجه دکترای فلسفه از دانشگاه رایس آمریکا است و به مدت ده سال در دانشگاه نیویورک به تدریس اشتغال داشته است. او به دعوت انجمن حکمت و فلسفه به ایران آمد و اندکی پس از آشنایی با جمعی از اساتید و طلاب فاضل حوزه علمیه قم، دعوت آیت‌الله مصباح یزدی را برای همکاری با مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) اجابت نمود و اینک نیز در همان مؤسسه به تدریس و پژوهش در علوم اسلامی اشتغال دارد. در ترجمه این کتاب با توجه به تخصصی بودن متن، تا آنجا که می‌سورم بود

ضمن انتقال پیام مؤلف، اصل امانت‌داری در ترجمه را رعایت نموده‌ام؛ هرچند بر این باور نیستم که ترجمه رسا انجام شده است و به همین خاطر از همه سرورانی که نارسایی‌های آن را متذکر گردند، بسیار سپاسگزار خواهم بود. در خاتمه جا دارد از همه عزیزانی که به نحوی زمینه ترجمه و چاپ این کتاب را فراهم نمودند تشکر کنم. از آقای دکتر لگنهاوزن به خاطر صرف اوقات گران‌بهایشان در رفع اشکالات مفهومی، از آقای دکتر شهرام پازوکی، به خاطر مطالعه، مقابله و ویرایش بخش «فلسفه جاودان و کثرت‌گرایی دینی»، از آقای مصطفی ملکیان به دلیل کمک به رفع اشکالات مفهومی و اصطلاح‌شناختی ترجمه و از گردانندگان مؤسسه فرهنگی طه به جهت فراهم آوردن مقدمات طبع و نشر کتاب و گوشزد کردن پاره‌ای لغزشهای ترجمه، بسیار متشکرم.

نرجس جواندل

۷۸/۹/۲۵

لیبرالیسم و کثرت‌گرایی

مقدمه‌ای به بخش نخست

تاریخ ادیان جهان مملو از داستانهای هولناکی است که درباره ظلم و تعصب به رشته تحریر درآمده است. بارها شاهد آن بوده‌ایم که از مخالفت دینی نسبت به اعتقادات یک قوم برای دستیابی به اهداف استکباری سود جست‌ه‌اند. برای نمونه می‌توان از رفتار اروپاییان مسیحی نسبت به سرخپوستها یاد کرد. با آگاهی بیشتر نسبت به این تاریخ و نسبت به آداب و سنن دیگران، جای شگفتی نخواهد بود که مسیحیان مخلص مشفق را پیدا کنیم که از رخدادهای گذشته نادم باشند و تصمیم بگیرند که آنها را هرگز تکرار نکنند. این امر یکی از مهمترین انگیزه‌های پیدایش کثرت‌گرایی دینی مسیحی است. اما عدم تسامح دینی اروپایی نه تنها بین الادیانی است بلکه درون دینی نیز هست. در واقع، رشد لیبرالیسم سیاسی در اروپای قرن هیجدهم بسیار متأثر از پذیرفتن تعصب دینی مطرح‌شده از سوی فرقه‌های مسیحی در دوره اصلاح‌گرایی می‌باشد.

در حالی که لیبرالیسم، بازتابی سیاسی نسبت به کثرت اعتقادات داخل جامعه مسیحی بود، صرفاً در قرن بیستم بود که اصول آن در میان اعتقادات غیر مسیحیان مطرح شد. حتی در اواخر قرن نوزدهم فرقه مورمون^۱ به لحاظ بدعت‌گذاری مرتد شناخته شد و از قلمرو مسیحیت حذف گردید. به همین جهت گارفیلد^۲ رئیس‌جمهور آمریکا در سال ۱۸۸۱ در سخنرانی اولین روز ریاست جمهوری‌اش، این فرقه را علناً به باد انتقاد گرفت. مسأله بر سر تعدد زوجات بود که در آن زمان از نظر علمای مورمون از فرقه قدیسان آخرالزمان^۳ به معنای امری مشروع محسوب می‌شد. آیا تعداد زنانی که مرد می‌تواند اختیار کند باید از طریق دین تنظیم و کنترل گردد یا از سوی دولت؟ برای رئیس‌جمهور گارفیلد پاسخ واضح بود:

نباید هیچیک از سازمانهای کلیسایی با طیب خاطر اجازه داشته باشند که حتی به میزان اندک نقش و قدرت دولت ملی را غصب نمایند.^۴

ولی ناکامی تلاشهای لیبرال برای از بین بردن تعصب دینی بیش از هر جای دیگری در رشد ضدیت با نژاد سامی و نهادینه شدن آن به وسیله فاشیست‌ها نمود داشت. فاشیست‌ها در نهایت مغلوب شدند و تسامح لیبرالی برای اعتقادات غیر مسیحی در بیانیه حقوق بشر ثبت شد. ولی هنوز یهودی‌ها به عنوان قاتلان حضرت مسیح^ﷺ در همه کلیساهای جهان مورد لعن و نفرین قرار می‌گرفتند. تنها در دهه ۱۹۶۰ بود که با تصویب شورای واتیکان دوم،

1. Mormon

2. Garfield

3. Latter Day Saints

۴. به نقل از فیلیپ شاف از کتاب زیر:

History of the Christian Church, Vol. IV, Grand Rapids: Eerdmans,

1992, p. 202.

شاف همچنین با خرسندی سیاست ضد مورمونی هیز (Hayes) را که پیش از گارفیلد رئیس‌جمهور بود مطرح کرده است. قابل توجه است که بحث شاف درباره مورمون‌ها بحثی است فرعی از مباحث او درباره شماتت تعدد زوجات در اسلام.

لیبرالیسم و کثرت‌گرایی ۱۱

اصطلاح «یهودیان کاذب»^۱ که در مراسم کلیسا به یهودیان خطاب می‌شد، ملغی اعلام گردید. باید این زمینه تعصب و رشد لیبرالیسم را مد نظر قرار دهیم تا بتوانیم معنای درست «کثرت‌گرایی دینی» را درک کنیم.

کثرت‌گرایی دینی نتیجه تلاشی است برای به‌وجود آوردن مبنایی در الهیات مسیحی برای تسامح و تحمل ادیان غیر مسیحی؛ به همین دلیل کثرت‌گرایی دینی عنصری است در گونه‌ای از تجدد یا لیبرالیسم دینی. کثرت‌گرایان دینی تصدیق می‌کنند که همه ادیان بزرگ راهی به سوی نجات عرضه می‌کنند و همه آنها در بردارنده حقیقت دینی‌اند. به علاوه، آن گونه‌ای از کثرت‌گرایی دینی، که آن را کثرت‌گرایی دینی فروکاهشی^۲ می‌نامم، افزون بر دعاوی مذکور، مدعی است که رستگاری و نجات به واسطه حقیقت مشترکی که در ادیان نهفته است، قابل دستیابی است و دیگر اینکه تفاوت‌های بین ادیان نسبی است. یکی از متخصصان فنلاندی عهد جدید به نام هایکی رای‌سانن^۳ به وضوح اظهار می‌کند که کثرت‌گرایی دینی در رویکرد الهیات لیبرال ماهیتی فروکاهشی دارد:

کثرت واقعی سنتهای دینی، اندیشمند حقیقت‌جو را به پذیرش نوعی فروکاهش‌گرایی^۴ وا می‌دارد و فروکاهش‌گرایی خود الگوی مسیحیت به‌وجود آمده را تحت تأثیر قرار می‌دهد: اندیشمند باید غالب دعاوی مطلق را که در منشأ و منبع دینی پیدامی‌شوند، به دعاوی نسبی تقلیل دهد. اگر هیچ دلیلی قابل قبول نباشد لااقل به این دلیل که او باید بین این ادعاها و ادعاهای دیگری که در منابع دیگر پیدا می‌کند، ارتباط برقرار نماید (مگر اینکه صرفاً به تکرار ادعاهای رقیب رضایت دهد). اگر اندیشمندی منبعی را جدی بگیرد، بدین معنا نیست که باید برای هر

1. perfidious Jews
2. reductive religious pluralism
3. Heikki Räisänen
4. reductionism